

Hz. Peygamber'in Zulmü Engelleme Amaçlı Hilfu'l-Fudûl'a Katılması

Dr. Mithat ESER*

Özet

Hz. Muhammed, yirmi yaşında Hilfu'l-Fudûl isimli bir anlaşmaya katılmıştır. Bu anlaşma adaleti gerçekleştirme ve insana yapılan her türlü zulmü engelleme amacıyla yapılmıştır. Söz konusu anlaşmada her zaman bütün insanlığa ışık olabilecek maddeler kabul edilmiştir. Uluslar arası ilişkilerden İslamî davete, diyalogtan sendikacılığa kadar pek çok konuda Hilfu'l-Fudûl bir referanstır. Bu açıdan söz konusu anlaşmanın farklı yönleriyle değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Hilfu'l- Fudûl, adalet, zulüm.

Abstract

Divine Muhammad, twenty years old, took part in treaty whose name is Hilfu'l- Fudûl. This treaty was made in order to achieve justice and to prevent people from cruelty. With this treaty was adopted some sections which may be light on whole humanity every time. Hilfu'l-Fudul is a reference in many issues from international relations to invitation the Islamic and from dialogue to trade unionism. Therefore to evaluate different aspects of the treaty is important.

Key Words: Divine Muhammad, Hilfu'l- Fudûl, justice, cruelty.

Bu dünyada huzurlu bir yaşam sürmeleri insanların temel hedefleridir. Bu hedefe giden yolda en büyük engel zulüm olmuştur. İnsana dünyayı dar eden zulmün engellenmesi ve adaletin sağlanması, her dinin ve beşeri ideolojinin temel hedeflerinden biri olmuştur. İnsan merkezli hiçbir düşünce, insanı insan olma özelliklerinden mahrum bırakacak olan zulmü tasvip etmemiştir, edemez de.

İslam'ın, adaleti tesis etme ve zulmü engelleme konusuna ayrı bir önem vermesi, iyiliği emretmeyi ve kötülüğü yasaklamayı bir müessese haline getirme isteği kaçınılmazdır. Kuran-ı Kerim'deki

* İl Vaizi/Aksaray İl Müftülüğü .

adalet ve zulümle ilgili yüzlerce ayet¹ bunun en bariz göstergesidir. Medine Vesikası, Veda Hutbesi vb. konuyla ilgili mühim örnekleri teşkil etmiş ve bu açıdan incelenmiştir.² Getirdiği prensipleri bizzat hayatında yaşayan Hz. Peygamber, bu konuda da fiili önderlik yapmış ve gençlik yıllarında zulmü engelleyip adaleti gerçekleştirme amaçlı Hilfu'l-Fudûl'a katılmıştır. Daha da önemlisi bu sözleşmeyi İslamî dönemde de önemsemiş ve benzeri bir antlaşmaya her zaman için katılabileceğini ifade etmiştir.³

Biz Hilfu'l-Fudûl'a katılan genç Muhammed'le, Medine İslam Devleti'nin başkanı olarak birçok antlaşmaya imza atan, zulmün kaldırılmasını önemli bir ilke olarak benimseyen İslam-Dini'nin Elçisi Peygamber Hz. Muhammed arasında birtakım bağların var olduğunu düşünmekteyiz. Bizce Medine Vesikası'nda Hilfu'l-Fudûl'un izlerini bulmak mümkündür. Bu sebeple Hz. Peygamber'in hayatının daha iyi anlaşılmasında, Hilfu'l-Fudûl'un etkilerini düşünmek önemli bir meseledir.

Zulmü engelleme amacıyla yapılan Hilfu'l-Fudûl'un bu fonksiyonundan dolayı olacak ki Hz. Peygamber İslamî dönemde de, bu sözleşmeyi övmüş daha da önemlisi benzeri bir akde katılabileceğini söylemiştir. Bizce bu, insanlığın yüz yıldan beri yakalamaya çalıştığı fakat bir türlü beceremediği bir olgudur: "Kim olursa olsun zalime karşı, kim olursa olsun mazlumdan yana." Bu bağlamda, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi çoğu zaman teoriden öteye gide-memiştir. Bu yönüyle Hilfu'l-Fudûl'u incelemek ve ondan günümüze dersler çıkarmak gerekli bir husustur.

¹ Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzil-Kuran'il-Kerim*, İstanbul, 1990, (ع-د-ل) mds (ق-س-ط) mds ve (ظ-ل-م) mds.

² Ahmet Akgündüz, *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, 2.baskı, İstanbul, 1993, s.66-72; *Eski Anayasa Hukukumuz Ve İslam Anayasası*, 4.baskı, İstanbul, 1995, s.37-38; Muhammed Umara, *İslam ve İnsan Hakları*, Çev: Asım Kanar, İstanbul, 1992, s.140-145.

³ İbn Hişâm, Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye (I-IV)*, Thk: Mustafa Sekka vd. Beyrut, 1992, I/111; İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ (I-IX)*, Beyrut, Trs., I/129; İbn Habîb, Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *Kitabu'l-Münemmak fi Ahbari Kureys*, Thk: Hurşid Ahmed Faruk, Beyrut, 1985, s.53; el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-Nübüvve ve Marifetü Ehvali Sahibi's-Şerîati*, (I-VII), Thk: Abdülmü'ti Kalacı, Beyrut, 1985, VI/596; es-Süheyli, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh, *er-Ravdu'l-Unuf fi Tefsiri Sireti'n-Nebeviyyi li İbni Hişâm*, (I-II), Thk: Abdürraûf Sa'd, Mısır, 1971, I/158; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *el-Vefâ bi Ahvali'l-Mustafa*, (I-II), Thk: Mustafa Abdülvâhid, Mısır, 1922, I/137; İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu'l-Kerem, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (I-X), Mısır, 1301/1883, I/474; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XVI), Thk: Muhammed Gazi-Abdurrahman Ladki, Beyrut, 1996, I-II/696.

Bu derece mühim bir fonksiyon işleyebilecek olan Hilfu'l-Fudûl'u tarih sayfalarına kitlemek, "Hz. Peygamber şu yaşlarda Hilfu'l-Fudûl'a katıldı." deyip konuyu kapatmak, Hz. Peygamber ve bu sözleşmeye haksızlığın ötesinde insanlığın zararına olacaktır. Fakat üzülmeye ifade edelim ki, biz bu çalışmamız esnasında, Hilfu'l-Fudûl'la ilgili Türkiye'de bir yüksek lisans veya seminer çalışmasına dahi rastlayamadık. Bununla birlikte bu çalışma bir makale olduğu için Hilfu'l-Fudûl'u farklı yönleriyle incelemeye müsait değildir. Bizim çalışmamız bu konuda bir adım mesabesinde. İbn Nedîm'in bize verdiği bilgiye göre, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin (204/819) Kitabı Hilfu'l-Fudûl ve Kıssatü'l-Gazâl adlı bir eseri mevcuttur; fakat bugün bu çalışma elimizde mevcut değildir.⁴ Gerçi bu çalışma birkaç sayfalık bir risale olabilir; ama her şeye rağmen bu eserde konuyla ilgili farklı bilgilerin olması muhtemeldir. İbn Habîb'in (245/859) söz konusu çalışmadan farklı bilgiler aktarması onun, orijinal bilgilere sahip olduğunu bize düşündürmektedir.⁵ Bu makalede, genel hatlarıyla Hilfu'l-Fudûl'u ele aldıktan sonra, bir başlık altında bazı değerlendirilmeler yapılmıştır.

Sözlükte Hilfu'l-Fudûl

"Hilf"⁶ bir kavim arasındaki ahittir. Hilfin aslı, insanların birbirlerinden aldıkları yemindir. Sonra her yemin bununla tabir olunmuştur. Hilf ve half şekliyle ikisi de sahihtir.⁷ Bazı kimselerin arasında akdedilen ahd ve peymana hilf denir. "Beynehüm Hilfun"(Aralarında hilf vardır.) sözü ahd ve samimiyet üzere olan dostluğa ve sadakate denir. Çoğulu "Ehlâf" tır.⁸ Nitekim bir hadis-i şerifte Enes b. Mâlik şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (SAV) evimizde Kureyş ile Ensar arasında hilf yaptı."⁹ Yani aralarında kardeşlik tesis etti ve antlaşma yaptı. Bir başka hadiste de "İslam'da hilf yoktur. Cahiliyede olan herhangi bir hilfin İslam ancak deva-

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, Mısır, 1348, s.140. Bu kitap başlığındaki gazâl (geyik) ifadesini, İsfehânî'nin "Hilfu'l-Fudûl Kâbe'den çalınan bir geyik heykeli ile başladı." (el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *Eğani*, (I-XXVII), Şerheden: Abdullah Ali Mehenna, Beyrut, 1986, XVII/295) rivayeti ile karşılaştırsak Hilfu'l-Fudûl'un başlamasıyla ilgili farklı bir bilgiye ulaşabiliriz. Fakat elimizde bununla ilgili yeterli rivayet söz konusu değildir.

⁵ İbn Habîb, *age.*, s.9.

⁶ Hilf kelimesi, (ح-ل-ف) harflerinden oluştuğu için Hilfu'l-Fudûl telaffuzu tercih edilmiştir.

⁷ Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa*, (I-II) byy., 1382, II/16; el-İsfehânî, Râgıp, *Mu'cemu Müfredâti Elfâzı'l-Kuran*, Thk: Nedîm Maraşlı, byy., trs., Dâru'l-Katibî'l-Aza, s.128; ez-Zebîdî, Muhibüddin Ebû Feyz, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*, (I-X), byy., (Dâru'l-Fikr), 1308, VI/75.

⁸ Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, (I-IV), İstanbul, 1305, III/551.

⁹ Buhârî, İ'tisâm, 16, Kefâle,2, Edeb 67, Fedâilü's-Sahâbe, 204; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 204.

mında rol oynamıştır.¹⁰ buyurulmaktadır. İbnu'l-Esîr (606/1209) bu rivayetler hakkında şunları söylemektedir. "Hilfin aslı birbirini destekleme, yardımlaşma ve ittifak üzerine yapılan ahitleşme ve akitleşmedir. Cahiliyedeki kabileler arasındaki savaş ve fitne adına yapılan hilftan dolayı Rasulullah (SAV) bu sözüyle bunu yasaklamıştır. Cahiliyedeki Hilfu'l-Mutayyebîn vb. mazluma yardım etmek ve sıla-i rahim yapmak üzere olan hilf ise, Rasulullah'ın hakkında "İslam'ın devamında rol oynadığını" söylediği hilftir. Bununla Rasulullah, hayır ve hakka yardım üzere olan hilfı kasetmiştir. Böylelikle iki hadis cem edilmiş olmaktadır. Bu tür İslam'ın gerek-tirdiği hilftir. Memnu olan ise, İslam'ın hükmüne aykırı olandır."¹¹

Fadl ise, eksiklik ve nakısanın zıddı, bir şeyden geri kalan, artık, sebebi olmaksızın ilk önce yapılan iyilik gibi anlamlara gelir. Cemisi "fudûl"dur.¹² Fadl, "ala" harf-i ceri ile bir şeye olan üstünlük, öncelik, iyilik, lütuf, ihsan, kibarlık ve nezaket anlamlarına gelir.¹³ Fadl aynı zamanda Sa'd-Suûd gibi Fadl-Fudûl şeklinde bir özel ismin cemisi de olabilir.¹⁴

Bütün bunlara göre Hilfu'l-Fudûl kelime olarak, Fadl'ların Sözleşmesi (Fadl isminin manasından hareketle Erdemliler Sözleşmesi) İyiliklerin/Üstünlüklerin Sözleşmesi veya Haklar Sözleşmesi anlamlarına gelmektedir.

Cahiliye Dönemindeki Bazı Hilfler

Zebîdî'nin dediği gibi Arapların cahiliye devrine ait eyyâmı (Arap kabileleri arasındaki savaşlar) tetkik edilirse, Benî Esed'le-Benî Tay, Fezâre-Ezd kabileleri arasında olduğu gibi birçok halîfler görülür.¹⁵ Cahiliyede hilfler fert-kabile, fert-fert ve kabile-kabile arasında olmakta idi.¹⁶ Biz burada İslamî döneme yakınlığından ve Kusay b. Kilâb'ın oğulları arasında gerçekleştiğinden dolayı Hilfu'l-Mutayyebîn ve Hilfu'l-Ahlâf'tan kısaca bahsetmek istiyoruz. "Kusay

¹⁰ Buhârî, Kefâle, 2, Edeb, 67; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 204-206; Ebû Davud, Ferâiz, 17; Tirmîzî, Siyer, 29; Dârimî, Siyer, 80; Müsned, I/190-317-329; II/180-205-207-213-215; III/162-281; V/61.

¹¹ İbnu'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Seâdat Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, (I-III), Mısır, Trs., I/283-284.

¹² İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV) Beyrut, Trs., XI/525; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VIII/61; Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, IV/27.

¹³ Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Trs., Dağarcık Yayınları, s.665.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI/527; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VIII/63; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, III/231.

¹⁵ ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (I-XIII), Çev: Kamil Miras, 8.baskı, Ankara, 1987, VI/73.

¹⁶ *Mevsûatü'l-Fikhiyye*, Vizârâtü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2.baskı, Kuveyt, 1990, XVIII/85.

b. Kilâb ölünce Abdü Menâf, Abdüd-dâr'dan hicâbe, livâ, sikâye, rifâde görevlerinin kendilerine verilmesini istedi. Esed, Hâris, Zühre, Teym ile Abdü Menâf oğulları bu uğurda yardımlaşma amaçlı, Hılful-Mutayyebîn'i gerçekleştirdiler. Bunlara Mutayyebîn denme sebebi, sözleşme esnasında ellerini koku bulunan bir kaba sokup, sonra da Kâbe'yi mesh ederek yemin etmeleridir. Bu hılfa karşılık Sehm, Mahzûm, Adiy ile Abdüd-dâr oğulları da Hılful-Ahlâf'ı gerçekleştirdiler. Bu şekilde bir hizipleşme devam ederken İslam geldi.¹⁷ Hatta Rasulullah ile Ebû Bekir'in Mutayyebîn'den, Ömer'in Ahlâf'tan olduğu da rivayet edilmektedir.¹⁸

Burada Hılful-Mutayyebîn ile ilgili şu rivayeti ele almamız gerekmektedir: Rasulullah (SAV), Abdurrahman bin Avf'tan (İbn Kesîr'deki başka tarikte Cübeyr bin Mut'im'dan) gelen bir rivayete göre şöyle demiştir: "Çocukken, amcalarımla Hılful-Mutayyebîn'e katıldım. Kızıl tüylü develer benim olsa bile onu bozmayı istemem."¹⁹ Beyhakî (458/1066) aynı sözün Ebû Hureyre'ye ait olan bir tarikini verdikten sonra bu rivayetdeki "Mutayyebîn; Haşim, Ümeyye, Zühre ve Mahzûm'dur." sözünün müdrec (Sened veya metnine, aslında olmayan bir şey ilave edilen hadis) olduğunu, Hz. Peygamber'in Hılful-Mutayyebîn'e yetişmemesi sebebiyle kimi siyercilerin bunun, Hılful-Fudûl olduğunu söylediklerini ifade eder.²⁰ İbn Kesîr de (774/1373) "Hz. Peygamber'in Hılful-Mutayyebîn'e katılmadığında hiçbir şüphe yoktur." demektedir.²¹ Çağdaş bir İslam Tarihçisi olan Mehdi Rızkullah, İbnu'l-Esîr'in (630/1233) bu konuda şöyle bir cem'e (uzlaştırmaya) gittiğini nakletmektedir: "Hılful-Mutayyebîn Rasulullah hayatında yenilenmiş ve başka bir isim olan Hılful-Fudûl ismiyle maruf olmuştur."²² Doğrusu Hılful-Mutayyebîn'in akdediliş amacı ile Hılful-Fudûl'un akdediliş amacı çok farklıdır. Bu açıdan bu yoruma katılmak mümkün değildir. Bizce söz konusu rivayet ya Hz. Peygamber'in amcalarının Hılful-

¹⁷ İbn Hişâm, age, I/108-109; İbn Kuteybe, ed-Dîneverî, *Meârif*, Tsh: Muhammed İsmail Sâvî, 2.baskı, Lübnan, 1970, s.261; İbn Habîb, age., s.50-51; İbn Kesîr, age., I-II/696; Algül, Hüseyin, "*Hılful-Mutayyebîn*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, XVIII/32.

¹⁸ İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, I/284; İbn Manzûr, age., IX/53-54.

¹⁹ Müsned, I/190-193; Beyhakî, ed-*Delâilü'n-Nübüvve*, II/38, es-Sünenü'l-Kübrâ, (I-XI), Thk: Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut, 1994, VI/595; İbn Kesîr, age., I-II/696 Heysemî, söz konusu rivayete ilgili "Bunun ricali, sahih ricaldir." değerlendirmesinde bulunmaktadır. el-Heysemî, Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (I-VIII), 3.baskı, Beyrut, 1967, VIII/172.

²⁰ Beyhakî, ed-*Delâilü'n-Nübüvve*, II/41, es-Sünenü'l-Kübrâ, VI/595.

²¹ İbn Kesîr, age., I-II/696

²² Mehdi Rızkullah Ahmed, es-*Sîretü'n-Nebeviyye fî Davi'l-Mesâdiri'l-Asliyye*, Riyad, 1992, s.130 Mehdi Rızkullah bu cem'i İbnu'l-Esîr'in Nihâye'sinden nakletmektedir fakat biz bu bilgiyi Nihâye'de bulamadık.

Mutayyebîn'e üye olduğunu anlatmak istemiş fakat raviler iki farklı rivayeti tek bir rivayet gibi nakletmiş ya da ravi doğrudan Hilfu'l-Mutayyebîn ile Hilfu'l-Fudûl'u karıştırmış olmalıdır. Her halükarda rivayette bir galat vardır. Bu rivayetin mahfuz (korunmuş) şekli, Hilfu'l-Fudûl'la ilgili olan rivayettir.²³

Cahiliyedeki hıflara son bir örnek olarak, Muhammed Hamidullah'ın zikrettiği Hilfu's-Silah'ı verelim: Zühre kabilesi ile Sehm oğulları, Kureyşli'ler ile Ehabiş arasında kimsenin bir diğerine zarar-zıyan vermesine izin verilmemesi veya tarafların uzlaştırılmadığı ve varsa zararın karşılanmadığı geçimsizlik olaylarının ortaya çıkmasına müsaade edilmemesi hususundaki antlaşmadır.²⁴

İslamî Dönemde Hıf

Enes b. Mâlik, Rasulullah'ın Kureyş ile Ensar arasında muâhât yaptığını söylemektedir.²⁵ Bu rivayette geçen ifade, muâhât (karşılıklı kardeşlik akdi yapma) ve muvâlât (birbirine veli olma) anlamlarına gelen "hâlefe" ifadesidir. Zaten hıf ile anlamca yakın olan kelimelerden birisi muâhât ve muvâlâttir.²⁶ Buna göre Kureyş-Ensar kardeşliği aslında bir çeşit hıftır. Yine Rasulullah'ın cahiliyedeki hayırlı olan hıfların, İslamiyetin ancak devamında rol oynadığı sözü yukarıda geçmişti.²⁷ Zaten hıf İslam Hukuku'nda bir istilâh olarak yerini almıştır.²⁸

Hıf, birbirini destekleme, yardımlaşma ve ittifak üzerine yapılan bir sözleşme olduğuna göre²⁹ İslam'ın hılfa karşı olması düşünülemez. Zaten berr ve takva üzerine yardımlaşma İslam'ın emrettiği bir husustur.³⁰

Hilfu'l-Fudûl İsminin Menşei

Kelime olarak Haklar, Üstünlükler veya Fâdıllar(Erdemliler) Sözleşmesi anlamına gelen Hilfu'l-Fudûl'un bu ismi alması hakkında üç ihtimal mevcuttur:

²³ İbn Hişâm, age., I/111; İbn Sa'd, age., I/129; İbn Habîb, age., s.53; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI/596; Süheylî, age., I/158; İbnu'l-Cevzî, age., I/137; İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, I/474; İbn Kesîr, age., I-II/696.

²⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (I-II), Çev: Salih Tuğ, 5.baskı, İstanbul, 1993, I/55.

²⁵ Buhârî, *İ'tisâm*, 16, Kefâle 2, Edeb, 67, Fedâilü's-Sahâbe 204; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 204.

²⁶ *Mevsûatü'l-Fikhiyye*, XVII/84. Hılfa anlamca yakın olan diğer iki kelime mûhâdene (savaştan sonraki barış) ve emandır. Bkz. XVII/84.

²⁷ Buhârî, Kefâle, 2, Edeb, 67; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 204-206; Ebû Davud, *Ferâiz*, 17; Tirmizî, *Siyer*, 29; Dârimî, *Siyer*, 80; Müsned, I/190-317-329; II/180-205-207-213-215; III/162-281; V/61.

²⁸ *Mevsûatü'l-Fikhiyye*, XVII/84.

²⁹ İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, I/283.

³⁰ Mâide 2.

a) Fâdîllar(Erdemliler) Sözleşmesi: Daha önce Cürhüm'den üç kişinin mazluma yardım üzerine yaptıkları hılf, Hilfu'l-Fudûl diye isimlendirilmişti. Çünkü bu hılfı gerçekleştirenlerin isimleri Fadl idi.³¹ Hz. Peygamber'in katıldığı hılfın içeriğinin bu hılf benzemesi sebebiyle bu da Fâdîllar(Erdemliler) Sözleşmesi diye isimlendirildi.³²

b) Haklar Sözleşmesi: Rasulullah, Hilfu'l-Fudûl ile ilgili sözünde hakların(fudûl) ehline verilmesi konusunda antlaşma yapıldığını ifade etmektedir. Buna göre Hilfu'l-Fudûl diye isimlendirme sebebi budur.³³ Çünkü bu hadis niçin Hilfu'l-Fudûl diye isimlendirildiğini açıklamaktadır.³⁴

c) Üstünlükler(Faziletler) Sözleşmesi: Kureys'in "Allah'a yemin olsun ki bu fazilettir." sözü sebebiyle bu isimlendirilmeye gidilmiştir.³⁵

Bu üç görüşten herhangi birisi sebebiyle bu antlaşmaya Hilfu'l-Fudûl denmesi ihtimal dâhilindedir. Aralarında birbirini nakzeden bir şey yoktur. Hem önceki bir antlaşmaya benzetilmiş hem de içindeki maddelerden dolayı Hilfu'l-Fudûl diye isimlendirilmiş olabilir.

İbn Habîb'in (245/859) "Bu sözleşmenin Hilfu'l-Mutayyebîn'den ve Ahlâf'tan çıktığı ve onlardan üstün olduğu için bu ismi aldığı"³⁶ görüşü yukarıdakilerine benzer bir görüştür.

Hilfu'l-Fudûl'un Zamanı

Genel görüş Hz. Peygamber'in 20 yaşındayken bu sözleşmeye katıldığıdır.³⁷ Ficar Harbi'nin Şevval'de, bu sözleşmesinin ise Zilkade ayında olduğu rivayet edilmektedir.³⁸

³¹ Bu üç kişinin isimleri hakkında farklı rivayetler mevcuttur. İbnu'l-Esîr, İbn İshâk'tan şöyle nakleder: Cürhüm ve Kadûra isimli kabilelerden Fudayl b. Hâris el-Cürhümî, Fudayl b. Vedâa el-Kadûri, Mufaddal b. Fadâle. İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, I/473. Süheyli ise Kutbî'den naklederek İbn Kuteybe'nin bu isimleri şöyle naklettiğini söyler: Fadl b. Fadâle, Fadl b. Vedâa, Fudayl b. Hâris. Süheyli Zübeyr'e göre ise isimleri şöyle nakleder: Fudayl b. Şurâa, Fadl b. Vedâa, Fadl b. Kudâa. Süheyli, *er-Ravdu'l-Unuf*, I/155.

³² el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (I-II), Beyrut, Trs., II/28; İsfehânî, *Egâni*, XVII/293; Süheyli, age I/155; İbnu'l-Cevzî, age., I/136; İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, I/473; İbn Kesîr, age I-II/697.

³³ İbn Kesîr, age., I-II/697.

³⁴ Süheyli, age., I/156.

³⁵ İbn Habîb, age., s.54; İbnu'l-Cevzî, age., I/136; Hamidullah, Muhammed, "Hilfu'l-Fudûl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul,1988, XVIII/31.

³⁶ İbn Habîb, age., s.54.

³⁷ İbn Sa'd, age., I/128; Ya'kûbî, age., II/17; İbnu'l-Cevzî, age., I/137; İbn Kesîr, age., I-II/696.

³⁸ İbnu'l-Cevzî, age I/137; İbn Kesîr, age I-II/696.

Hilfu'l-Fudûl'un gerçekleştiriliş sebeplerinden biri olarak Ficar Harbi³⁹ veya bu harp sonrası meydana gelen düzensizlik ortamının⁴⁰ kabul edilmesi de yukarıdaki rivayeti desteklemektedir.

Caetani'nin, İbnu'l-Esîr'in bu olayı Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliği sonrası zikretmesini delil olarak bu iki olayın hangisinin önce olduğunu malum olmadığını söylemesi⁴¹ kanaatimizce itibara alınmamalıdır. Çünkü Caetani bu konuda net fikirler söylememekte hatta Hilfu'l-Fudûl'un tümünden uydurma dahi olabileceğini söylemektedir.⁴²

Hilfu'l-Fudûl'un zamanı ile ilgili İbn Habîb'in (245/859) verdiği "Hz. Peygamber kendisine vahiy gelmeden 5 sene önce bu antlaşmaya katıldı."⁴³ ifadesi ve İsfehânî'nin (356/967) "Hz. Peygamber 25 yaşındaydı."⁴⁴ sözleri şazdır.

Hilfu'l-Fudûl'un Sebebi

Klasik kaynaklarımızda bu sözleşmenin sebebi olarak şöyle bir olay zikredilir: Mekke'ye mal satmak için gelen Zebîdli⁴⁵ bir tacir, malını Âs b. Vâil'e satar ve parasını alamaz. Bunun üzerine Zebîdli, Hilfu'l-Ahlâf üyelerine başvurur ve yardım ister. Onlar yardım etmek bir yana onu bir de azarlarlar. Bunun üzerine tacir, Ebû Kubeys dağına çıkar ve orada durumuyla ilgili bir şiir irad eder. Bunu duyan Zübeyr b. Abdülmuttalib harekete geçer ve Abdullah b. Cud'ân'ın evinde toplanılır.⁴⁶ Ya'kûbî(292/905) bu olayın bir benzerinin Sehm oğullarından birisi ile Esed oğullarından birisi ara-

³⁹ İbn Kuteybe, age., s.261; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/52.

⁴⁰ Heykel, Muhammed, *Hz. Muhammed Mustafa*, Çev: Ömer Rıza Doğrul, 4.baskı, İstanbul, 1972, s.117; Berkî, Ali Himmet -Osman Keskiöğlü, *Hatemu'l-Enbiya Hz. Muhammed ve Hayati*, 14.baskı, Ankara, 1993, s.44; Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, (I-IV), 2.baskı, İstanbul, 1977, I/170.

⁴¹ Caetani, *İslam Tarihi*, (I-X), Çev: Hüseyin Cahid, İstanbul, 1924, I/384.

⁴² Caetani, age., I/387.

⁴³ İbn Habîb, age., s.53.

⁴⁴ İsfehânî, *Eğani*, XVII/290.

⁴⁵ Bu ismin tasğirli olup olmaması hakkında kaynaklarımızda farklı rivayetler bulunmaktadır: Mes'ûdî ve İbnu'l-Cevzî bu ifadeyi "Zebîdün mine'l-Yemen" şeklinde verir. el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Huseyin, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher fi't-Târîh*, (I-II), Thk: Muhammed Sabbağ, Kahire, 1283, I/304; İbnu'l-Cevzî, age I/136 Ya'kûbî Hamevî, Yemen'de ileride meşhur bir şehrin kurulacağını belirttiği bu vadinin ismini Zebîd diye zabteder, Zübeyd'in ise bir kabile ismi olduğunu söyler. el-Hamevî, Yâkut Şihâbüddîn Ebû Abdullâh b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, (I-V), Beyrut, Trs., III/131-132 O zaman bu kişinin Yemen'den oluşu rivayetine bakarak ibareyi Zebîd diye zaptetmenin daha doğru olacağını düşünebiliriz.

⁴⁶ İbn Habîb, age., s.52; İsfehânî, *Eğani*, XVII/289; Süheylî, age I/156; İbnu'l-Cevzî, age I/135; İbn Kesîr, age., I-II/6; Köksal, Âsım, *İslam Tarihi*, (I-XVIII), İstanbul, 1987, II/133.

sında geçtiğini nakleder.⁴⁷ Yine Ya'kûbî, lafzıyla verdiği rivayette, "Bu olayın Kays b. Şeybe ile Übey b. Halef arasında geçtiği de söylenilmektedir." der.⁴⁸ İbnü'l-Cevzî ise, bu sözleşmenin başlaması ile ilgili farklı bir rivayet olarak, Kays-Übey olayını vermektedir.⁴⁹ Büyük ihtimalle bu son iki rivayet Hilfu'l-Fudûl'un başlaması ile ilgili değil, sonraki bir zamanda Hilfu'l-Fudûl'un faaliyeti ile ilgili olayları içermektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, Zebîdli-As olayı genel olarak Hilfu'l-Fudûl'un başlama sebebi olarak kaynaklarımızda yer almaktadır.

İbn Kuteybe(276/889) bu sözleşmenin sebebi olarak Kureys'in harplerde birbirine zulmetmesini zikretmektedir.⁵⁰ Çağdaş birçok İslam Tarihçisi de Ficar Harbi sonrası Mekke'de bir anarşi ortamının olduğunu, zulümlerin gerçekleştirildiğini, bunun ise Mekke'ye gelen hacı ve tacirleri korkutacağı düşüncesiyle bu hilfin gerçekleştirildiğini söylemektedir.⁵¹ Aynı sebeple ilgili olarak Martin Lings'in zikrettiği, Bizans'ın ülkesine giden Kureysliler'in oralardaki düzen ve adaleti görüp, kendilerinin benzeri kanunlara sahip olmamalarını düşünmeleri,⁵² görüşü doğru olmasa gerektir. Çünkü Arapların geleneğinde zalime karşı durma amaçlı hilf geleneği câri bir hadisedir ve zulmü engelleme için Bizanslılar'dan bir şeyler öğrenmelerine gerek yoktur.

Hilfu'l-Fudûl'un sebebi olarak Zebîdî-As olayı ile Mekke'deki zulüm ortamını birleştirerek kabul etmek⁵³ mümkündür. Hilfu'l-Fudûl gibi bir toplumsal müesseseyi tek bir sebebe bağlamak doğru da değildir. Zebîdli olayı sözleşmenin zahirde sebebi iken, Mekke'deki düzensizlik olayın asıl sebebi olmalıdır.

Hilfu'l-Fudûl'un Gerçekleştirilmesi

Zebîdî'nin Ebû Kubey'steki feryatlarını duyan Zübeyr b. Abdülmuttalib, Mekke'deki zulme son vermek için harekete geçti. Eskiden beri cömert biri olarak tanınan, yemekler yedirip misafirler ağırlayan,⁵⁴ ailesinin asaleti ve yaşının büyüklüğü sebebiyle Mek-

⁴⁷ Ya'kûbî, age., II/17.

⁴⁸ Ya'kûbî, age., II/17.

⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, age., I/136.

⁵⁰ İbn Kuteybe, age., s.261 İbnü'l-Cevzî ise Harem'de zulümlerin olduğunu söylemektedir. Age., I/135.

⁵¹ Caetani, age., I/386; Şibli, Mevlana, *İslam Tarihi Asr-ı Saadet*, (I-V), Çev: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1921, I/203; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/52; Heykel, age., s.117; Algül, *İslam Tarihi*, I/170.

⁵² Lings, Martin, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 4.baskı, İstanbul, 1990, s.48.

⁵³ Hafîl, İmâdüddîn, *Dirâse fi's-Sîre*, Beyrut, 1977, s.42. (Çev: İsmail Hakkı Sezer, Konya, 2003, s. 48)

⁵⁴ Müslim, İmân, 365.

ke'deki en nüfuzlu ve en muhterem kişilerden biri olan⁵⁵ Abdullah b. Cud'ân et-Teymî'nin⁵⁶ Safa Tepesi üzerinde bulunan⁵⁷ evinde toplandı.⁵⁸ Bu toplantıya ilk olarak Haşim oğulları,⁵⁹ Muttalib oğulları, Zühre oğulları, Teym oğulları, Esed oğulları⁶⁰ katılmıştı. Bunlara ilaveten Ya'kûbî'ye(292/905) göre Hâris b. Fihri⁶¹ katılmıştı. Abdüddâr, Mahzûm, Cümah, Sehm ve Adiy oğulları ise bu sözleşmeye girmemişlerdi.⁶² Şems oğulları ile Nevfel oğulları da Hilfu'l-Fudûl'a katılmamışlardı. Taraflara dikkat edilecek olursa bunların genel olarak Hilfu'l-Mutayyebîn ile Hilfu'l-Ahlâf'ta karşı karşıya gelen gruplar olduğu görülecektir.⁶³ Hal böyle olunca Martin Lings'in farklı olarak verdiği Adiy oğullarının Hilfu'l-Fudûl'a katıldığı bilgisi⁶⁴ hata olsa gerektir. Çünkü Adiy oğulları Hilfu'l-Ahlâf'tandır. Utbe b. Rebia b. Abdi's-Şems'in "Bir adam kavminden çıkacak olsaydı, Hilfu'l-Fudûl'a katılmak için ben kavmim olan Abdü's-Şems'ten çıkardım. Çünkü Abdü's-Şems, Hilfu'l-Fudûl'da değildi."⁶⁵ sözleri olaya kavim taassubuyla bakmayan bir kişinin Hilfu'l-Fudûl'un önemini ifade eden sözleridir. Eğer kabile taassubu olmasa ve Hilfu'l-Mutayyebîn ile Hilfu'l-Ahlâf kutuplaşması yaşanmasaydı Hilfu'l-Fudûl'da bütün Mekke birleşebilirdi.

Abdullah b. Cud'ân'ın evindeki bu toplantıdan zulmün olduğu her döneme ışık tutacak parlak bir yemin metni ortaya çıktı:

⁵⁵ Caetani, age., I/386; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/52.

⁵⁶ Abdullah b. Cud'ân ile ilgili bilgi için bkn. Süheylî, age., I/158-159; el-Alûsî, Mahmûd Şukrî Bağdâdî, *Bulûğ'u'l-Ereb fi Marifeti'l-Ahvâli'l-Arab*, (I-III), Thk: Muhammed Behçe Eseri, 2.baskı, Beyrut, Trs., I/90; Dahlan, Ahmet Zeyni, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Asaru'l-Muhammediyye*, (I-III) Mısır, Trs., I/99.

⁵⁷ İbn İshâk, Muhammed, *Sîretu İbni İshâk*, Thk: Muhammed Hamidullah, Konya, 1981, s.151.

⁵⁸ İbn Hişâm, age., I/110; İbn Sa'd, age., I/128; İbn Habîb, age., s.53; Ya'kûbî, age., II/17; Süheylî, age., I/156; İbnu'l-Cevzî, age., I/136; İbnu'l-Esir, *Kâmil*, I/473; İbn Kesîr, age., I-II/696.

⁵⁹ İsfehânî, *Egânî*, XVII/291; İbnu'l-Cevzî, age., I/137.

⁶⁰ İbn Hişâm, age., I/110; İbn Sa'd, age., I/128; İbn Habîb, age., s.53; İsfehânî, *Egânî*, XVII/291; Süheylî, age., I/156; İbnu'l-Esir, *Kâmil*, I/473; İbn Kesîr, age., I-II/697.

⁶¹ Ya'kûbî, age., II/18; İbn Kesîr, age., I-II/696.

⁶² Ya'kûbî, age., II/18.

⁶³ İsfehânî'nin "Kureyşliler dedi ki: Ne Mutayyebîn ne de Ahlâf olsun, bir Hilfu'l-Fudûl olsun. Bunun üzerine onlar Abdullah b. Cud'ân'ın evinde birleştiler." (*Egânî*, XVII/290) ifadesi bu hilfa katılanlarla alakalı genel bilgiyle gelişmektedir.

⁶⁴ Lings, age., s.49.

⁶⁵ İbn Habîb, age., s.54; İsfehânî, *Egânî*, XVII/291.

1-Mekke'de, ister oranın halkından olsun isterse dışarıdan gelen insanlardan olsun, bir kişinin zulme uğradığını gördükleri zaman onunla birlikte olacaklardı.⁶⁶

2-Mazlumun hakkı zalimden alınıncaya kadar zalimin karşısında olacaklardı.⁶⁷ Başka bir ifadeyle mazluma hakkı iade edilinceye kadar mazlumla bir tek el gibi -yekvücut- olacaklardı.⁶⁸

3-Deniz, bir tek tüyü ıslatıncaya kadar, Sebir ve Hıra dağları yerlerinde kaldığı müddetçe ve maişette(mali durumda) tam bir eşitlik sağlanana dek bu maddeler geçerli olacaktı.⁶⁹

İsfehâni (356/967) bu sözleşmenin sonrasında sözleşmeye katılanların, ettikleri yeminin bir işareti olarak el-Haceru'l-Esved'in yıkandığı mukaddes suyu içtiklerini nakletmektedir.⁷⁰

Bu bahsi, Hilfu'l-Fudûl'a ilk adımı atan Zübeyr b. Abdulmuttalib'in, bu sözleşmeyle ilgili söylediği birkaç mısrası ile bitirelim:

"Erdemliler, Mekke'nin kucağında hiçbir zalimin barınmaması hususunda anlaşıp, sözleştiler

Onların kabul edip, uzlaştıkları husus; civar alanın da umre yapanın da zulümden salim olmasıdır."⁷¹

Hilfu'l-Fudûl'un Faaliyetleri

Hilfu'l-Fudûl birkaç kişinin bir araya gelip sözleştiği fakat hiçbir şey gerçekleştirmediği, teorik bir antlaşma değildir. Bu oluşum, yemin metnine sadık kalarak güzel icraatlarda bulunmuş, böylelikle zulmün niteliği hakkında bize ipuçları da vermiştir. Şimdi, bu topluluğun faaliyetlerini maddeleştirerek vermeye çalışalım:

a) Hilfu'l-Fudûl akdedilir akdedilmez bu faziletli insanlar, sözleşmenin gerçekleşmesinin görünürde sebebi olan Zebîdî'nin yar-

⁶⁶ İbn Hişâm, age., I/110; İbn Habîb, age., s. 53; İsfehâni, *Egâni*, XVII/293; İbnu'l-Esir, *Kâmil*, I/473; İbn Kesîr, age., I-II/697.

⁶⁷ İbn Hişâm, age., I/110; İbn Habb, age., s.5; İbnu'l-Esir, *Kâmil*, I/473; İbn Kesîr, age., I-II/697.

⁶⁸ İbn Sa'd, age., I/129; Süheylî, age., I/156; İbnu'l-Cevzî, age., I/137; İbn Kesîr, age., I-II/696; İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Megâzi ve's-Şemâilî ve's-Siyer*, (I-II), Beyrut, Trs., I/46.

⁶⁹ İbn Sa'd, age., I/129; Süheylî, age., I/156; İbnu'l-Cevzî, age., I/137; İbn Kesîr, age., I-II/696; İbn Seyyidi'n-Nâs, age., I/46.

⁷⁰ İsfehâni, *Egâni*, XVII/290.

⁷¹ Süheylî, age., I/157; İbn Kesîr, age., I-II/697 İbnu'l-Esir bu şiiri Amr b. Avf'in, Cürhümlü Fadllar'ın akdi için söylediğini nakletmektedir. *Kâmil*, I/473.

dımına koştular. Bu amaçla Âs b. Vâil'in yanına gittiler, Zebîdli'nin malını ondan aldılar ve sahibine iade ettiler.⁷²

b) Has'am kabilesine mensup bir adam umre veya hac yapmak için Mekke'ye geldi. Yanında temiz bir kız olan Katûl isminde kızı vardı. Nübeyh b. Haccâc zorla kızı aldı ve kaçırdı. Has'amlı "Bu adama karşı bana yardım edecek kimse yok mu?" deyince kendisine "Hılful-Fudûl sana yeter." denildi. O da Kâbe'nin yanında durdu ve "Ey Hılful-Fudûllular!" diye bağırdı. Hemen onlar kılıçlarını sallayarak etrafında toplandılar ve "Yardım geldi, neyin var?" diye sordular. O, şöyle cevap verdi: "Nübeyh kızım hakkında bana zulmetti ve zorla onu benden aldı." Bunun üzerine Hılful-Fudûl müttefikleri Nübeyh'in yanına gidip, kapısının önüne dikildiler. Nübeyh yanlarına çıkınca ona "Yazıklar olsun sana! Çocuğu çıkar. Sen bizim kim olduğumuzu ve üzerinde müttefik olduğumuz akdi iyi bilirsin." dediler. Nübeyh de "Tamam fakat sadece bir gece ondan faydalanayım." deyince şöyle cevap verdiler: "Vallahi, bir devenin süt sağımı kadar bile olmaz." Nübeyh kızı onlara şiirler söyleyerek teslim etti.⁷³

c) Sümale kabilesinden olan Lümeys b. Sa'd isminde bir tacir, malının bir kısmını Übey b. Halef'e sattı. Übey parayı ödemek yerine ona zulmetti ve ahlaksızca davrandı. Lümeys de Hılful-Fudûl'a gidip durumu anlattı. Onlar şöyle cevap verdiler: "Ona git ve senin bize geldiğini ona haber ver. Sana hakkını verirse ne ala, aksi takdirde bize geri gel." Bunun üzerine adam Übey'e gitti ve Hılful-Fudûl'a gidişini, onların sözlerini ona anlattı. Übey derhal onun hakkını çıkarıp verdi.⁷⁴

d) Hamidullah, Ebû Cehil ile ona ticari mal satarak parasını alamayan İraş⁷⁵ kabilesinden bir tacirin arasında cereyan eden olayı da Hılful-Fudûl'un faaliyeti olarak vermektedir. Bu rivayete göre İraş'lı tacir Hz. Peygamber'e gelmiş durumu anlatmış, Hz. Peygamber de hemen Ebû Cehil'e gidip, borcunu ödemesini istemiştir. Daha sonra Ebû Cehil arkadaşlarına olayı anlatırken "Muhammed'i teskin etmede gecikseydim ağzından köpükler saçan azgın bir deve beni parçalayacaktı." diyecektir.⁷⁶

⁷² Süheylî, age., I/156; İbn Kesîr, age., I-II/696 Muhammed Hamidullah, bu olayın Zebîdli ile Ebû Cehil arasında geçtiğini söylemektedir. *İslam Peygamberi*, I/473.

⁷³ İbn Habîb, age., s.57; Süheylî, age., I/157; İbn Kesîr, age., I-II/697.

⁷⁴ İbn Habîb, age., s.54-55; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/53.

⁷⁵ İbn Hişâm'ın Sîretî'nin tahkikli baskısında İbn İshâk'tan naklen İraş olarak geçmekte, İbn Hişâm ise bu kelimenin İraşe şeklinde olduğunu söylemektedir. Age., II/23.

⁷⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/54 Olay İbn Hişâm'da geçmektedir. Age., II/23-24.

Her ne kadar bu rivayette Hilfu'l-Fudûl ile ilgili bir ifade geçerse de tacir, Hiz. Peygamber'e Hilfu'l-Fudûl üyesi olduğu için gelmiş olmalıdır. Muhtemelen Hiz. Peygamber de Hilfu'l-Fudûl'un bir üyesi olarak Ebû Cehil'e gitmiştir.

e) Muaviye döneminde, Muaviye'nin yeğeni olan Medine Valisi Velid b. Utbe ile Hiz. Hüseyin arasında, Zu'l-Merve isimli bir köydeki mal yüzünden tartışma çıkmış, Velid valilik yetkisine dayanarak Hiz. Hüseyin'e baskı yapmak istemişti. Hiz. Hüseyin bunun üzerine şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki ya hakkımı verirsin ya da kılıcımı alır, Rasulullah'ın Mescidi'ne gider herkesi Hilfu'l-Fudûl'a davet ederim." Bunun üzerine orada bulunan Abdullah b. Zübeyr de "Ben de Allah'a yemin ederim ki o, beni bu antlaşmaya çağırırsa kılıcımı alır, hakkı alınincaya veya birlikte öldürülünceye kadar onun yanında yer alırım." dedi. Durum kendisine ulaşan Zühre oğullarından Misver b. Mahreme ile Teym oğullarından Abdurrahman b. Osman da aynı şeyleri söyleyip de, bunlar Velid'e ulaşınca o da, Hiz. Hüseyin'e hakkını vermek zorunda kaldı.⁷⁷

f) Hüseyin b. Ali ile Muaviye arasında bir yer yüzünden münakaşa oldu. Bunun üzerine Hiz. Hüseyin Muaviye'ye şöyle dedi: "Şu üç şıktan birini seç: Ya hakkımı benden satın al ya onu bana geri ver ya da aramızda İbn Zübeyr ve İbn Ömer'i hakem tayin et. Aksi takdirde dördüncüsü Saylem'dir." Muaviye "Saylem nedir?" diye sorunca Hiz. Hüseyin "Yani Hilfu'l-Fudûl'a haber vereceğim." dedi. Bunun üzerine Muaviye "Saylem'e (Hilfu'l-Fudûl'a) haber vermene gerek yok." dedi. Daha sonra farklı rivayetlere göre Muaviye veya Hiz. Hüseyin oradan ayrıldı ve Abdullah b. Zübeyr ile karşılaştı. İbn Zübeyr de Hilfu'l-Fudûl'a çağırılması halinde kendisinin de yardıma geleceğini belirtti.⁷⁸

Hilfu'l-Fudûl'un Nihayetlenmesi

Muhammed Hamidullah kaynak belirtmeksizin konuyla ilgili sunları söylemektedir: "Bu teşkilat kendi içine yeni üyeler almıyordu ve 20-30 yıl nihayetinde son üyesinin ölümü ile de bu teşkilatın kökü kurumuştur."⁷⁹ Bizzat Hiz. Peygamber'in Hilfu'l-Fudûl'u özlemle anan sözünden biz onun maddi olarak nihayetlendiğini anlamaktayız. Haddizatında Hilfu'l-Fudûl bir müessese olarak

⁷⁷ İbn Hişâm, age., I/111; İsfehânî, *Egânî*, XVII/295; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, I/474; İbn Kesir, age., I-II/698.

⁷⁸ İsfehânî, *Egânî*, XVII/297-298. E ve f şikkındaki olaylar aynı olay olabilir. İsfehânî'nin naklettiği şu bilgi bize hadisenin aynı olduğunu hissettirmektedir: "İbn Zübeyr'in dedikleri kendilerine ulaşan Abdurrahman b. Ebû Bekir ile Misver b. Mahreme aynı sözleri Hiz. Hüseyin'e söylediler. Bu sözler Muaviye'ye ulaşır..." *Egânî*, XVII/297.

⁷⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/54.

sese olarak İslamî dönemde yer alsaydı, Hz. Peygamber, bu müesseseye iştirake devam ederdi. Bütün bunlarla beraber Hıfı'l-Fudûl'un ruhunun, Hz. Peygamber döneminden sonra da devam ettiğini biz yukarıda zikrettiğimiz Velid-Hz. Hüseyin kıssasından gayet güzel anlamaktayız. Caetani bu olaydan hareketle Hıfı'l-Fudûl'un her yönüyle ayakta olduğunu söyler.⁸⁰ O, Abdülmelik b. Mervan zamanında cereyan eden şu olayı da sözlerine delil olarak getirir: "Abdullah b. Zübeyr öldürüldüğü zaman Abdümenâf oğullarından olan ve Kureyş'i iyi bilen Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im, Abülmelik b. Mervan'a geldi. İnsanlar halifenin yanında birikmişlerdi. Muhammed, halifenin yanına girince Halife ona şöyle dedi: "Ya Ebâ Saîd! Biz ve siz yani Benû Abdü's-Şems b. Abdi Menâf ile Benû Nevfel b. Abdi Menâf Hıfı'l-Fudûl'da değil miydik?" Muhammed "Sen daha iyi bilirsin." deyince, Halife "Bu işin gerçeğini söyle bana." dedi. Bunun üzerine Muhammed "Allah'a yemin ederim ki hayır. Biz ve siz ondan çıkmıştık." dedi. Halife de "Doğru söyledin." diyerek onu tasdik etti."⁸¹

Caetani, yukarıdaki rivayetten hareket ederek, "Bu, Ümeyyoğulları'nın da Hıfı'l-Fudûl'a katıldığına delilidir." der.⁸² ona göre "Şayet Hıfı'l-Fudûl bir esasa dayanıyorsa, Ümeyyoğulları'nın isminin iştirakçiler içerisinde yer almaması, Abbasiler'e hoş görünmek isteyen gayretkeş muhaddislerin işidir."⁸³ Caetani, "Mekke'de hüküm ve nüfuza sahip olan Benû Ümeyye ve Benû Mahzûm'un bu hıfı katılanlar arasında olmaması, Hıfı'l-Fudûl ile ilgili bilgilerin sadece İbn İshâk'tan rivayet edilmesi ve Taberî'nin bundan habersiz olması, İbn Hişâm'ın doğrudan doğruya İbn İshâk'ın metninden almayıp, buna Zeyd b. Abdillâh el-Bekrî vasıtasıyla vakıf olduğunu söylemesi" gibi hususları bahane ederek Hıfı'l-Fudûl'un varlığı hakkında bile şüphelerinin olduğunu belirtir.⁸⁴

Her şeyden önce Abdülmelik b. Mervan ile Muhammed b. Cübeyr arasında geçen hadise, Ümeyyeğulları'nın bu hıfıta yer almadıklarını bize anlatmaktadır. Hıfı'l-Mutayyebîn-Hıfı'l-Ahlâf çekişmesi, Hıfı'l-Fudûl'un akdediliş esnasında yaşanmış, Hıfı'l-Ahlâf sahipleri bu sözleşmeye katılmamışlardır. Nitekim Utbe b. Rebia'nın, "Kişinin kavminden çıkması mümkün olsa kavminden çıkar, Hıfı'l-Fudûl'a katılırdım." sözünü daha önce nakletmiştir.⁸⁵

⁸⁰ Caetani, age., I/386.

⁸¹ Caetani, age., I/388 Olay, İbn Hişâm'da geçmektedir. Age., I/112.

⁸² Caetani, age., I/388.

⁸³ Caetani, age., I/387.

⁸⁴ Caetani, age., I/387.

⁸⁵ Dipnot 64.

Caetani'nin, Taberi bahsetmiyor diye Hilfu'l-Fudûl hakkında şüpheler uyandırmaya çalışması da yersizdir. İslam Tarihi'nde her olayın, her kaynakta geçmesini beklemek ve sadece bir kaynakta geçmiyor diyerek olayı reddetmek ilmi bir husus olmasa gerektir. İbn Hişâm'ın doğrudan İbn İshâk'ın metninden almaması ve Ziyâd b. Abdillâh el-Bekkâî'den işitmesi de Hilfu'l-Fudûl'un yokluğunu isbat etmez. Üstelik İbn Hişâm'ın, bu konuda doğrudan İbn İshâk'ın metninden verdiği bilgiler de vardır.⁸⁶ İbn Hişâm'ın kendisinden naklettiği ravinin adı Zeyd b. Abdillâh el-Bekrî değil, Ziyâd b. Abdillâh el-Bekkâî'dir. Zaten Caetani de Hilfu'l-Fudûl'u kitabında nakletmektedir. Olay hakkında şüphe yaratmaya çalışması anlaşılabilir bir durum değildir.

Bu başlığı, Hilfu'l-Fudûl'a ayrı bir değer katan Hz. Peygamber'in bu sözleşme ile ilgili sözleriyle kapayalım: Hz. Peygamber (SAV) şöyle buyurmuştur: "Abdullah b. Cud'ân'ın evinde bir sözleşmeye katıldım. İslamî dönemde de ona çağrılısam icabet ederim. Onlar hakların (fudûl) ehline geri iadesi ve zalimin mazlumunu ezmemesi üzerine anlaştılar."⁸⁷ "Ben gençken amcalarımla birlikte Hilfu'l-Fudûl'a katıldım. Kızıl tüylü develer benim olsa, onu bozmayı istemem."⁸⁸ "Abdullah b. Cud'ân'ın evinde, karşılığında kızıl tüylü develeri bile kabul etmeyeceğim bir sözleşmeye katıldım. İslamî dönemde de ona çağrılısam icabet ederim."⁸⁹ "Abdullah b. Cud'ân'ın evinde katıldığım sözleşmeyi ve ona aykırı davranmayı, kızıl tüylü develer karşılığında bile istemem."⁹⁰ "Abdullah b. Cud'ân'ın evindeki ahd ve yeminleşmede ben de bulunmuştum. Şimdi bile birisi 'Ey Hilfu'l-Fudûllu'lar!' diye yardım istese, elbette onun yardımına koşarım. Çünkü İslamiyet de hakkı ayakta tutmak ve mazluma yardım etmek için gelmiştir."⁹¹

Hilfu'l-Fudûl'un Sonuçları

a) Araplar Açısından:

Ficar Savaşı ve sonrasında Mekke'de bir düzensizlik ortamı baş göstermişti. Bu anarşi ortamında insanlar mallarından, canlarından emin değillerdi. Böyle bir ortam hem Kâbe'nin itibarını sarsmakta hem de Mekke ticaretine sekte vurmaktaydı. Böylesi bir ortamda

⁸⁶ İbn Hişâm, age., I/110-111.

⁸⁷ İbn Kesîr, age., I-II/696. Ya'kûbî sadece ilk kısmı nakletmektedir. Age., II/17.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, age., I/137; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I/474. İbn Habîb bu rivayeti "Hz. Peygamber bunu Medine'de söylerdi." diyerek nakletmektedir. Age., s.53.

⁸⁹ İbn Hişâm, age., I/111; Beyhakî, *Sünen*, VI/596; İsfehânî, *Egâni*, XVII/290; Süheylî, age., I/158; İbn Kesîr, age., I-II/698.

⁹⁰ İbn Sa'd, age., I/129.

⁹¹ Tâhiru'l-Mevlevî, *Müslümanlığın Medeniyete Hizmetleri*, (I-II) İstanbul, Trs., II/105; Algül, *İslam Tarihi*, I/171 "İbn Habîb'in Muhabber'i s.167'den naklen".

akdedilen Hilfu'l-Fudûl, Mekke'ye yeniden itibar kazandırmıştır. "Kâbe eski itibarını yeniden kazanmış,"⁹² "Mekke'deki emniyet ve güvenin artmasına bağlı olarak Mekke çarşılarına diğer yerlerden ticaret maksadıyla gelenlerin sayısının çoğalmasını sağlamıştır."⁹³

b) Hz. Muhammed (SAV) Açısından:

Kendisine risalet görevi verilmeden önce Muhammedu'l-Emin lakabını alacak kadar Mekke toplumunda nüfuz ve itibar sağlamış Hz. Muhammed, bu nüfuzunu Hilfu'l-Fudûl'a katılışı gibi faaliyetlerine borçludur. Bu toplantıya katılarak o, Mekke toplumunu tanıma fırsatı bulmuş, bazı tecrübeler kazanmıştır. Medine Vesikası'ndaki "Hiçbir kimse müttefikine karşı bir cürüm işleyemez. Şüphesiz zulmedilene yardım edilecektir."⁹⁴ maddesi bize Hilfu'l-Fudûl'u hatırlatmakta, Hz. Peygamber'in Medine Vesikası'nı imzalarken Hilfu'l-Fudûl'un prensiplerini yansıttığını göstermektedir. Hakikatte "zali-me karşı olma, mazlumdan yana olma" prensibini hayatının her safhasında yaşayarak gösteren Hz. Peygamber'in, sadece Medine Vesikası ve Veda Haccı Hutbesi insan hakları açısından değerlendirilmiştir.⁹⁵

Ayrıca yirmi yaşlarında bir genç olan Hz. Peygamber'in böylesi bir sözleşmeye katılması, onun kavmi içerisinde önemli bir yeri olduğuna açıkça işaret etmekte ve ufkunun genişliğini göstermektedir.⁹⁶

c) İslam Açısından:

Bu antlaşma göstermiştir ki insanlık adaleti kendisine temel edinmiş köklü prensiplere muhtaçtı. O günkü insanlığın da huzuru ancak böyle ilkelere sahip bir sistem tarafından sağlanabilirdi. Hilfu'l-Fudûl, bu uğurda ancak pansuman tedavi mesabesinde kalmıştır. "Fakat bu antlaşma cahiliyeti kökünden kazıyacak olan İslam'ın gelişine ve anlaşılmasına zemin hazırlamıştır."⁹⁷ denebilir. Çünkü bu sözleşme de İslam'ın temel prensiplerinden biri olan adalet ilkesini tesis etmek için yapılmıştır. Adaletin temin edilmesi ise insanlık için hem bir ihtiyaç hem bir zarurettir.

⁹² Köksal, age., I/131.

⁹³ Yüksel, Ahmet Turan, *İslam'ın İlk Döneminde Ticarî Hayat*, İstanbul, 1999, s.44 dipnot 34 (Said el-Afgani, *Esvaku'l-Arab fi'l-Cahiliye ve'l-İslam*, s. 181'den naklen).

⁹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/209.

⁹⁵ Umara, age., s.129-140, 140-145; Akgündüz, *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, s.66-72.

⁹⁶ Gadban, Münir, *Fıkhu's-Sîre*, (I-II), Çev: Adil Teymür, İstanbul, 1997, I/100.

⁹⁷ Gadban, age., I/100.

Hilfu'l-Fudûl'un Değerlendirilmesi

Araplar arasında işitilmiş en değerli ve en faziletli sözleşme olan⁹⁸ Hilfu'l-Fudûl, insan hakları açısından çok önemli bir hadisedir. İslam zaman-mekan ve kişi kaydına bağlı kalmaksızın zulmün karşısında olmuş, adaleti savunmuştur. İnsanın insanca yaşaması için elzem olan yaşama, mal-mülk edinme, eğitim, fikir, vicdan ve din hürriyeti vb. haklara her insan sahiptir. Bugün Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun yayınladığı 30 maddelik Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, İslam Konseyi'nin yayınladığı 23 maddelik İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi insanca yaşamaya matuf hareketlerdir. Hilfu'l-Fudûl bu tip hareketlerin temeli olma konumundadır. Çünkü o, yaklaşık 1400 sene önce gerçekleştirilmiştir. Hilfu'l-Fudûl'un bu beyannamelerden farklı bir yanı, teoride kalmamasıdır. Hilfu'l-Fudûl, prensipleri doğrultusunda faaliyetler gerçekleştirmiştir. Maa-lesef bugünkü İnsan hakları beyannameleri teoriden öteye gide-memekte ve uluslar arası etkinliği olan süper güçlerin siyasi konu-larda hukuk dışı faaliyetlerini önleyememektedir.

Hilfu'l-Fudûl'un bize gösterdiği prensip, insanların insanca ya-şaması için insani değerlerde insanlarla bir araya gelmedir. "Ne kadar olursa olsun tüm zalimlere karşı olmak ve ne kadar kuvvet-siz ve zayıf bulunursa bulunsun her mazlumun yanında yer almak her müslümanın şiarıdır."⁹⁹

Özel olarak işçi hakları, kadın hakları vb. hak arama talepleri de aklımıza Hilfu'l-Fudûl'u getirmektedir. Belli bir insan kesiminin haklarını korumaya yönelik faaliyetler de bu kapsamda değeri-ndirilebilir. Bu anlamda örneğin işçi-memur sendikalarının Hilfu'l-Fudûl'u referans almaları mümkündür. Bu sözleşme bir nevi sendi-kacılık olarak kabul edilebilir.¹⁰⁰

"Hilfu'l-Fudûl'un Hz. Peygamber tarafından övülmesi, İslam'ın kılıç dini olmadığını da göstermektedir."¹⁰¹ Farklı inançlardan, ayrı görüşlerden insanlarla insani meselelerde işbirliği yapabilen bir din nasıl kılıç dini olabilir ki? Hz. Peygamber insanlarla öncelikle hep antlaşma yoluna gitmeye çalışmıştır. Medine Yahudileriyle akdedi-len Medine Vesikası, Hz. Peygamber'in Hıristiyan Necran Heyeti ile muhaveresi bize fikir verecek örneklerdir.

⁹⁸ İbn Habîb, *age.*, s.52; Süheylî, *age.*, I/156; İbn Kesîr, *age.*, I-II/696.

⁹⁹ Gazali, Muhammed, *Fıkh'u's-Sîre*, Çev: Resul Tosun, 2.baskı, İstanbul, 1991, s.85.

¹⁰⁰ Yıldız, Ahmet, *Hilfu'l-Fudûl'dan Günümüze Sivil Toplum ve Sendika*, Ankara, 2009, s. 14.

¹⁰¹ Berki, Ali Himmet -Osman Keskiöğlü, *age.*, s.45.

"Aynı şekilde Hilfu'l-Fudûl örneğinden hareketle, barış esasına dayanan milletlerarası teşekküllere müslümanların katılması mümkün olmaktadır. Hatta eğer söz konusu teşekkül, Kuran'da kullanılan tabirle 'müstaz'af' insanların içinde buldukları sıkıntılardan kurtulmasını amaçlıyorsa böyle bir teşekküle katılmak cevazın da ötesinde bir anlam taşır."¹⁰²

Hilfu'l-Fudûl, müslüman davetçiler için de bir ibret vesikasıdır. "Allah davetçilerinin dikkat etmesi gereken bir husus vardır. Bu husus ona, içinde yaşadığı toplumla olan ilişkilerinin sınırlarını belirler: Zulüm ve ezayı uzaklaştırmak için çalışmak, hayırlı işlerde topluma katılmak, insanların elemine ilgi duymak, onların sevinçlerine ve üzüntülerine katılmak. Bütün bunların hepsi davetçinin yapması gereken vazifelerdir."¹⁰³

Hilfu'l-Fudûl'u, insanlığın ortak problemlerine çözümler araması, insanların birbiriyle daha iyi ilişkiler kurması amacına matuf olan dinlerarası/kültürlerarası diyalogun İslamî referansı olarak görmek mümkündür. Bu bağlamda diyaloga delil olarak gösterilen Hz. Peygamber'in Necran Hıristiyanları ile görüşmesinden daha önce bu olay gerçekleşmiş ve bu sözleşme söz konusu amaçlara hizmet edecek her türlü çalışmaya hem ışık tutacak hem de referans olabilecek bir şekilde yaşanmıştır.

Hilfu'l-Fudûl, gayri İslamî bir dönemde akdedilmiştir. Bu insani bir harekettir. Hz. Muhammed ise, İslamî dönemde onu onayladığını ifade etmiştir. Bu İslam'ın, insaniliğe değer verdiğinin delilidir. İslam insan için vardır ve insan merkezlidir. İnsani değerlerde insanın yanındadır. O zaman, müslüman olmak için önce insan olmak gerekir. İnsani değerlere sahip olmayanlar, İslamî değerlere sahip olamazlar.

Sonuç

Zulmün engellenmesi noktasında Hilfu'l-Fudûl çok önemli bir faaliyettir. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in katıldığı ve onayladığı böylesi bir hareketi temel alarak zulmü engelleme amaçlı her türlü faaliyete katılmalı, hatta bu konuda öncü olmalıdırlar. Hatta bu uğurda gayri müslimlerle bile birlikte hareket etmek gerekiyorsa edilmeli, zulüm konusunda din farkı gözetilmemelidir. İnsanın insanca yaşaması için olmazsa olmaz olan yaşama, mal-mülk edinme, eğitim, fikir, vicdan ve din hürriyeti vb. haklardan mahrum bırakılarak mazlum durumuna düşürülen herkese ama herkese yardım etmek ve bu görevleri ifa edecek kurumlar kurmak her

¹⁰² Yaman, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara, 1998, s.142-143.

¹⁰³ Gadban, age., I/99.

müslümana düşen bir vazifedir. Böylesi kurumları kurmak veya onlara katılmak müslümanlar bir yana insanların huzuru için hayati önem taşıyan bir meseledir.

Hz. Peygamber'in Hilfu'l-Fudûl'u öven sözleri İslam Dini'nin ne kadar insancıl olduğunun en büyük kanıtıdır. İslam'ı kılıç dini gibi göstermeye çalışanlara bu sözleşmeyi göstermek kâfi gelecektir. İslam, insanı ve insanın dareyn saadetini hedefleyen bir dindir. Böylesi bir dini, insan düşmanı göstermeye çalışmak insafın ötesinde bir olaydır. İslam'ın insancılığını göstermek için de böylesi bir kurum oluşturmak, müslümanların görevi olmalıdır.

Müslümanların Hilfu'l-Fudûl gibi kurumlara iştiraki İslamî davet için de önemli bir husustur. Müslümanların böylesi kurumlara katılmaları, diğer insanların gözünde müslümanların değerini artıracak, müslüman her yerde aranılan bir insan haline gelecektir. Müslümanların toplum içinde parmakla gösterilen insanlar haline gelmesi İslamî daveti olumlu yönde etkileyecek, İslam bundan kazançlı çıkacaktır.